

Юрій
Кузьменко

Ескізи
до історії
України

Київ
Університетське
видавництво
“Пульсари”
2001

ББК 63.3(4УКР)
К89

Про вікопомні події становлення Гетьманської держави йдеться в розвідках Юрія Кузьменка “Гетьман Богдан Хмельницький” та “Гетьман Іван Виговський”. Розвідки “Старший брат” і “домашні слов'яни” та “Україна в історії всесвітньої культури” висвітлюють умови, в яких творилась національна література, а також розповідають про внесок українців до всесвітньої музичної культури.

Автор наводить свідчення зарубіжних політиків, військових, письменників і вчених, назвати яких “українськими націоналістами” аж ніяк неможливо.

ISBN966-7671-32-1

© Кузьменко Ю., 2001
© Університетське видавництво
«Пульсари», 2001

ВІД АВТОРА

Дедалі більше українців приходить до розуміння, що наше “сьогодні” значною мірою обумовлене нашим “учора”, а “завтра” закладається в сьогодні; що будівництво України як держави залежить лише від наших зусиль і нашого світогляду.

Багато віків загарбники, заїди, запроданці переконували нас, що ми — це не ми: одні стверджували, що ми — малополяки, інші — що “брати”-малороси. І всі намагались позбавити нас історії й мови, виховуючи на фальсифікованій історії та історичних міфах, нав’язуючи мову чужу. Багатотомове поневолення призвело до широкомасштабної асиміляції та значних деформацій у національно-культурному самоусвідомленні українців. У нашому суспільстві запанувало історичне безпам’ятство, зневажаючи до власного народу, що викликало руйнівні процеси в самосвідомості нації. Саме тому розбудова незалежної України йде важко й непослідовно.

Ще й сьогодні є сили, які намагаються переконати, що ми “не державний народ”, що в українців надзвичайно низькі головні чинники національного існування — воля до самостійного життя та здатність до експансії, бо “так історично склалось”.

Чимало наших “русскоговорящих” громадян (і не обов’язково росіян, частогусто це нащадки Голохвастова і Проні Прокопівни) все ще протестують “проти обчорнення славного минулого” й агресивно демонструють відданість “принципам” та готовність до “слов’янського союзу” (але не з Польщею, Чехією, Хорватією!). Вони відкидають роботи українських істориків як “націоналістично необ’єктивні” й “національно обмежені”. Саме з цієї причини автор широко наводить свідчення чужинців: військових і державних діячів, письменників і політиків, мемуаристів і хроністів, наукові дослідження і висновки вчених, зокрема російських, звинуватити яких в “українському націоналізмі” аж ніяк неможливо.

Мільйони людей прагнуть пізнати власну історію. Значна частина народу гостро відчуває наслідки здійсненої російською імперією — царською і більшовицькою — впродовж трьох з половиною століть деформації історичної свідомості й не хоче миритися з цим. Цивілізована людина потребує пам’яті про минуле, справедливого закону для сьогодення й помислів про майбутнє. Історичне безпам’ятство разом зі втратою мови веде до втрати національної ідентичності й перетворення народу країни в “населення певної території”.

Знайомлячись з історією свого народу, ми пізнаємо процес розвитку українського суспільства, його культури і науки, стосунки з сусідніми народами в усій конкретиці й розмаїтті. Українська історія не обмежується рамками лише етнокультури, вона є історією й політичною, державотворчою. Вона складна й трагічна, як і в будь-якого іншого народу.

Перед тим, як позбутись державності, українці-руси встигли зафіксувати себе в історії і як етнос, і як нація. Втративши деякі атрибутивні ознаки, українська нація жила у свідомості як реальність, а її національна ідея містила “благословенний гомін волі” — державницьку мрію, яка сприяла відродженню Української держави в XVII ст.

На кінець XVII ст. українці знову виявились розчленованими на кілька регіональних одиниць з різним ступенем залежності від держав-чужинців. На українському етнічному ґрунті відбувається “розбудова” іноетнічних держав — Московщини-Росії та Речі Посполитої-Польщі, а згодом Австро-Угорщини. Україна стала полігоном для реалізації чужих, кривавих ідеологій, що привела до втрати незалежності. В цих умовах етнічність стала сильним культурно-політичним фактором: українці намагаються зберегти свою мову,

розвивати національну культуру. У відповідь — численні заборони мови, національної літератури, національних наукових видань, послідовне винищення української державницької та інтелектуальної еліти. Національній політиці Росії завжди були притаманні великодержавність, націонал-нігілізм, москвофільство, російський шовінізм, євразійство.

Десять років як Україна формально незалежна, та поки що наша держава існує не лише без національно-державної ідеології (бо вона, за твердженням наших провідників, не спрацює), але й без бар'єрів на шляху масового наступу ворожих ідеологій, розрахованих, як мінімум, на підпорядкування української культури й духовності чужому ідеологічному диктату, а як максимум — на ліквідацію самостійної української держави.

І в нових історичних умовах значна частина російської еліти не сприймає факт незалежності України. Ось що пише голова Ради директорів ОРТ Сергій Благоволін: “Сохранение единой и неделимой России — это наш долг не только перед предками и потомками, но и перед всеми теми народами, которые исторически веками были и остаются связанными с нами, даже если сейчас эти связи в столь странном и плачевном состоянии”. А українофоб, депутат Держдуми М. Лисенко, відомий своїм шматуванням українського Державного прапора, проголосив: “Подготовка общественного сознания к скорейшему воссоединению и на сей раз полному органическому слиянию России, Украины и Белоруссии в единую Российскую империю есть первая и важнейшая задача русской национально-государственной идеологии”. На це націлена абсолютна більшість засобів колонізованого інформативного українського простору: газети, журнали, телебачення, FM-радіостанції...

І це не випадковість! Як писав ще 1923 року російський вчений Л. Красвін, “...наивная вера в правильность и осуществимость рассудочных построений, деспотизм и нетерпимость фанатиков, беспринципность, лукавство и лживость — распространенные в русской интеллигенции и русском народе свойства”. Це свідчить, що зі здобутком незалежності не може послаблятися антиколонізаторський спротив московству.

Про вікопомні події становлення Гетьманської держави, труднощі, які постали на її шляху, ідеться в розвідках “Гетьман Богдан Хмельницький” та “Гетьман Іван Виговський”.

В “Ескізах...” подано розвідку “Старший брат” і “домашні слов'яни” про умови, в яких підросійські українці розвивали національну літературу, а також розвідка “Україна в історії всесвітньої культури” — про внесок українців до всесвітньої музичної культури.

Вивчення рідної історії, виявлення сталих, повторюваних, різноваріантних прикмет наших гнобителів мало б дати нам (не протиставляючи себе іншим народам) тільки гостріше усвідомлення нашої інаксості. Тут зростає роль національної свідомості, яка сприяє згуртованості суспільства, сприяє вихованню громадян на засадах толерантного ставлення до всіх національних груп, надає державі ознак цивілізованості.

Настав час усвідомити: ми не кращі, але й не гірші серед інших народів світу!

Юрій Кузьменко

Гетьман Богдан Хмельницький

Напередодні війни

У 1647 р. Україна вирувала глухим невдоволенням, яке віщувало близький потужний вибух. Життя українців під поляками було злиденним і нестерпним.

Десять років Україна жила в мирі, зумовленому жорстокою розправою поляків після розгрому 1637 р. під Кумейками¹ повсталих селян і козаків; у мирі, що давав змогу ляхам безкарно й необмежено гнобити рабів-українців.

Селян пригнічували податками, різними поборами. “Селяни тут надзвичайно бідні, — писав Гійом де Боплан, — бо мусять тричі на тиждень відбувати панщину своїми кіньми і працею власних рук. Крім того, залежно від розміру наділу повинні давати відповідну кількість зерна, безліч каплунів, курей, гусей і качок перед Великоднем, Зеленими святами і на Різдво. До того ж мають возити своєму панові даром дрова та відбувати багато інших робіт, яких не мали б робити. Ще вимагають від них грошових податків, крім того десятину з баранів, поросят, меду, усіляких плодів, а щотри роки — й третього волика. Одне слово, селяни змушені віддавати своїм панам усе, що тим лише заманеться вимагати. Не дивно, що цим злидарям у таких тяжких умовах не залишається нічого для себе. Та це не все: пани мають безмежну владу не тільки над селянським майном, а й над їхнім життям; такою великою є необмежена свобода польської шляхти (яка живе наче в раю, а селяни наче в чистилищі), що коли селяни потрапляють у ярмо до такого пана, то опиняються в гіршому становищі, ніж каторжанин на галері” [1* С. 28].

Тієї ж, а то й більшої влади, що й польські пани, набували євреї, які брали в оренду шляхетські маєтки або управляли ними, нещадно гноблячи українських селян, збираючи з них податки, займаючись лихварством (це збагачувало скарбницю королів, які протегували євреям й надали єврейським кагалам

вільне самоврядування). Український селянин спілкувався з євреєм-орендарем чи управителем, а не з хазяїном. До соціального протистояння з євреями, які були чужинцями, додавалося й релігійне.

“Безоднею рабства” називав П’єр Шевальє становище українських селян; “проте це тяжке рабство було причиною розквіту всього хороброго Запорозького війська, чисельність якого дуже зросла за останні роки внаслідок відчаю, до якого довела народ... жорстокість шляхти і євреїв. Цей відчай примусив їх шукати свободи та кінця своїх бід деінде” [2* С. 43,44].

Утисків зазнавали й козаки та українська шляхта. Польський магнат Александр Конєцпольський, що зневажливо ставився до всіх українців, а особливо до козацьких провідників, дав дозвіл польському шляхтичу Данієлю Чаплинському відібрати силою родовий маєток Суботів² сотника Чигиринського полку реєстрових козаків Богдана-Зіновія Хмельницького. Підстароста Д. Чаплинський 1647 р. напав на хутір Хмельницького і, не заставши там господаря, пограбував маєток, забив до смерті його молодшого сина, а дружину забрав як бранку.

“Хмельницький, — зазначав Сергій Соловійов, — був козак поважний з будь-якого погляду: хоробрий, вправний, діяльний, грамотний; у нього був і статок, хутір Суботів у Чигиринському старостві...

Відомо, як в цей час у Польщі діяли один проти одного ворогуючі, і зрозуміло, хто мав подужати у боротьбі, — шляхтич чи козак?” [3* С. 504]. Намагання Хмельницького добитися справедливості виявилися марними.

У грудні 1647 р. Богдан Хмельницький з невеликим загоном козаків, у якому був і його старший син Тиміш, дістався Запорозької Січі.

Початок війни

На Січі Хмельницького добре знали з минулих часів і шанували. Це про Богдана писав сучасник, поляк Веспасіан Каховський: “Він був посібником Тараса, потім ішов слідами бунтівників Острянина і Гуні, був учасником жахливого діла, яке самі призвідці спокутували смертю, — а він уникнув заслуженої кари” [4* С. 196]. Невдовзі Богдана обрали гетьманом, якому судилося відродити українську державу.

Богдан-Зіновій Михайлович Хмельницький походив з шляхетного роду. Народився, вірогідно, 1595 року в місті Жовкові³. Освіту здобув у латинській школі (її ще називали єзуїтською колегією) у Львові. Вільно володів латинською, польською, турецькою й татарською мовами. Мав військовий досвід і досвід державницької роботи.

1620 року в бою під Цецорою⁴ попав до турків у полон, де пробув два роки. Пізніше брав активну участь у селянсько-козацьких повстаннях Тараса Федорувича (Трясила), Павла Бута, Якова Остринина і Дмитра Гуні, був військовим писарем, а згодом сотником. У 1637–1638 рр. займав посаду військового писаря; мав зустрічі з польським королем Владиславом IV. Знали Хмельницького і в інших країнах Європи. У листі від 21 вересня 1644 р. до Парижа посла в Польщі графа де Брезе кардиналові Мазаріні зазначалось: “Цими днями був у Варшаві один зі старшин козацької нації, полковник Хмельницький, про якого я мав честь писати вашій еміненції. Він був у мене, я мав з ним дві розмови. Це людина освічена, розумна, сильна у латинській мові. Що стосується служби козаків у його величності, то якщо війни з турками не буде, Хмельницький готовий допомогти мені в цій справі” [4* С. 196]. Восени 1645 року Богдан Хмельницький разом з 2,5 тис. козаків був учасником битви під Дюнкерком на боці Франції у війні з Іспанією, “де їхня зброя, — писав П’єр Шевальє, — часто знищувала численних ворогів; французьким же військам не доводилось наснажувати їх войовничістю, бо їм вистачало природженої сміливості” [2* С. 18,19].

Хмельницький був серед чотирьох козацьких представників, що брали участь 1646 р. у таємній нараді з королем Владиславом IV, на якій розроблялись плани з організації коаліції держав проти Туреччини. Похід не відбувся, та підготовка козацьких загонів до походу на Крим незабаром стала Хмельницькому в пригоді.

“Богдан Хмельницький, — писав про гетьмана Проспер Меріме, — був немовби завершеним типом козака: відважний, лукавий і завзятий, з уродженим хистом войовника. Його нестримність — справжня чи вдавана — не завдавала йому шкоди в очах руського люду, так само як французів не шокували зальоти Генріха IV. Небагато знаходимо таких абсолютних правителів, і жоден так уважно не дотримувався звичаїв свого краю. У межах Запорозького війська він, здавалось, був лише покірним виконавцем рішень їхньої ради. Вся сила його влади полягала в умінні переконувати козаків у непорушній відданості їхнім інтересам. Його властолюбство походило, правду кажучи, від патріотизму, чи, радше, від абсолютної відданості тій дивній спільності, яка звалася Запорозьким військом... Він хотів заснувати шляхту, подібну до польської, але вона мала бути не такою жорстокою і доступною усім людям доброї волі” [1* С. 300].

Готуючись виступити проти гнобителів-чужинців, Хмельницький шукав союзників. Намагаючись заручитись підтримкою Туреччини, він прагне встановити контакти з її васалами — Молдавією, Волощиною і Семиградям, а в лютому 1648 р. уклав союзний договір з кримським ханом Іслам-Гіреєм III.

Представники Хмельницького організовували патріотичні сили в кожному воеводстві України. Козаки, переодягнені богомольця-

ми, жебраками, ходили селами і намовляли йти до лав Запорозького війська, насипати пісок у польські гармати. “Не було жодного села, жодного міста, в якому б не чулося закликів до свавілля”, — писав коронний гетьман Миколай Потоцький королю Владиславу IV [4* С. 113].

У квітні гетьман виступив з військом Запорозьким проти польських гнобителів. Це стало початком Великої визвольної війни українського народу.

“Дотепер, — писав Проспер Меріме, — козаки бунтували хаотично, жорстоко; бунт закінчувався швидко, як весняна повінь. Між загонами бунтівників не було ні згоди, ні погодженості плану дій. Але на цей раз швидко стало ясно, що повстанцями керує досвідчений полководець і війна буде довга й жорстока” [1* С. 127].

“...Налякані, чутливі поляки, — писав С. Соловйов, — стрепенулися; коронний гетьман Миколай Потоцький добре пам’ятав останні повстання, добре знав, що в них поляки повинні мати справу не з купкою запорожців, а з усім нижчим народонаселенням Малоросії, і тому, незважаючи на бездоріжжя, 18 лютого (1648 р.) вже був на Україні; сам він розташувався в Черкасах⁵, а гетьман польний Каліновський — в Корсуні⁶. Виправдовуючи свою квапливість, Потоцький писав королеві:

“Не без важливих причин, не необдуманно вирушив в Україну з військом вашої королівської милості... Козаки хочуть не тільки знищити розпорядження республіки, постановлення над ними старших від вашої королівської милості, але й самовладно панувати на Україні, укладати договори зі сторонніми державами і робити все, що їм бажано. Здавалося б, що означає 500 бунтівників; але якщо розсудити, з якою сміливістю і в якій надії зчинено бунт, то кожен має визнати, що не нікчемна причина примусила мене рухатися проти 500 чоловік, бо ці 500 чоловік обурилися в змові з усіма козацькими полками, з усією Україною. ...У теперішній час Хмельницький послав у пониззя за допомогою до татар, які стоять наготові біля Дніпра, і насмілився декілька сот із них перевезти на цей бік, щоб вони розігнали нашу варгу, поставлену захищати з’єднання бунтівників з Хмельницьким. Що він давно обдумав, як розпочати бунт і як діяти, — в цьому ваша королівська милість пересвідчитися бажаєте, звернувши на число його спільників, що простягається тепер до 3 000. Збережи Боже, якщо він увійде з ними в Україну! Тоді ці три тисячі швидко зростуть до 100 000, і нам буде важка робота з бунтівниками. ...Не на море вийти хоче Хмельницький, хоче він у стародавньому жити свавіллі й зламати шию тим постановам, за якими так багато трудилися, за які пролилося так багато шляхетної крові” [3* С. 507, 508].

Подальші події підтвердили, що Миколай Потоцький мав точну інформацію: Богдан Хмельницький був “у змові з усіма

Зміст

Від автора	3
------------------	---

Гетьман Богдан Хмельницький

Напередодні війни	6
Початок війни	7
Перші перемоги	10
Пошуки союзника	13
Зборівський договір	15
Берестейська битва	20
Білоцерківська мирна угода	21
Батозька битва	23
Шостий рік війни	24
Переяславська рада і Московський договір	26
Перші кроки нового союзника	33
Соціально-політичний устрій України і Московщини	35
Війна триває	41
Перша зрада Московщини	43
Нові союзники і нові перемоги	44
Катастрофічна поразка і смерть гетьмана	47
Післямова	50
Примітки	50

Гетьман Іван Виговський

Вступ	54
Новий гетьман	54
Прагнення до незалежності	56
Боротьба за булаву й українська політика Московщини ..	57
Геть від Москви!	59
Московська агресія	63
Велике Князівство Руське	64
Битва під Конотопом	65
Невміння з'єднатись	67
Післямова	69
Примітки	69
Перелік авторів	70
Література	73

“Старший брат” і “домашні слов’яни”

Вступ	76
Замість прологу	76
Пушкін, Белінській і маркіз де Кюстін	77
Епілог	84
Постскрипtum	86
Особи	86
Література	88

Україна в історії всесвітньої культури

Вступ	90
Українська пісня в Європі	91
Українська пісня, яку співає весь світ	95
Епілог	98
Особи (до розділу “Українська пісня в Європі”)	100
Особи (до розділу “Українська пісня, яку співає весь світ”)	101
Література	102
Додатки	103

*Літературно-
наукове
видання*

Юрій Кузьменко

Ескізи
до історії
України

Редактор С. В. Цушко
Верстка та художнє
оформлення О. Я. Остапова
Художній редактор Н. В. М'яковська
Коректор С. М. Кирпа

Підп. до друку 10.10.2001 р.
Формат 60×84. Гарнітура «Кудряшов».
Папір офсетн. №1.
Умовн. друк. арк. 6,21. Облік.-вид. арк. 5,58.
Наклад 1000 прим. Зам. 01-27.

Адреса видавництва та друкарні:
Університетське видавництво «Пульсари».
Київ, 04071, вул. Межигірська 7/16 Д.
Тел.: (044) 416-12-75.
e-mail: mail@pulsary.com.ua
<http://www.pulsary.com.ua>

КузьменкоЮ. О.
К89 Ескізи до історії України — К. : Університетське вид-во
«Пульсари», 2001.— 108 с.— Бібліогр. в кінці розділів.
ISBN 966-7671-32-1

Про вікопомні події становлення Гетьманської держави йдеться в розвідках “Гетьман Іван Виговський” та “Гетьман Іван Виговський”. Розвідки “Старший брат” і “домашні слов’яни” та “Україна в історії всесвітньої культури” висвітлюють умови, в яких творилась національна література, а також розповідають про внесок українців до всесвітньої музичної культури.

ББК63.3(4УКР)